

OSMANLI ARABİSTANI'NDA KIYAM VE TENKİL

VEHHABİ-SUÛDİLER (1744-1819)

SELDA GÜNER ÖZDEN

VakıfBank Kültür Yayınları: 0436
Tarih: 108

OSMANLI ARABİSTANI'NDA
KIYAM VE TENKİL
VEHHABİ-SUÛDİLER
(1744-1819)
SELDA GÜNER ÖZDEN

Yayın Danışmanı
Ekrem Demirli

Proje Editörü ve Son Okuma
Ali Adem Yörük

Kitap Editörü
Mahmud Esad Kalıpçı

Sayfa Uygulama
Yümna Sarıkaya

Kapak
Faruk Özcan

VakıfBank Kültür Yayınları
İnkılap Mahallesi
Dr. Adnan Büyükdenez Caddesi
No: 7/A1 – Kat 13
34768 Ümraniye / İstanbul
Telefon: 0 216 285 9571
www.vbky.com.tr – info@vbky.com.tr
Sertifika No: 40141

© Vakıf Pazarlama San. ve Tic. A.Ş., 2025

ISBN 978-625-5848-57-4

Kitabın tüm yayın hakları VakıfBank Kültür Yayınları'na aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak sınırlı alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Baskı
Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş.
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2
34310 Haramidere, Avcılar / İstanbul
Tel: 0212 412 1700
www.mega.com.tr – info@mega.com.tr
Sertifika No: 44452

1. Baskı: Aralık 2025

OSMANLI
ARABİSTANI'NDA
KIYAM VE TENKİL

VEHHABİ-SUÛDİLER

(1744-1819)

SELDA GÜNER ÖZDEN

SELDA GÜNER ÖZDEN

Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde öğretim üyesidir. Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümünden mezun olmuş (2001); Ocak 2002’de aynı bölümde göreve başlamış; 2005’te yüksek lisans, 2012’de doktora öğrenimini tamamlamıştır. Doktora tez aşamasında University of London School of Oriental and African Studies (SOAS), Center of Islamic Studies ve İngiliz Ulusal Arşivleri’nde (2009); doktora sonrasında ise London School of Economics and Political Science’ta (2014-2015) çalışmalar yapmıştır. *V. Murad: Yeni Osmanlı, Melankolik ve Mason Birader (1840-1904)* adlı eserinin (2018) yanı sıra Mehmed Memduh Paşa’nın *Esvât-ı Sudûr*’unu (2019) yayına hazırlamıştır. Yakın dönem Osmanlı tarihi, 19. yüzyıl Osmanlı-Ortadoğu tarihi, kolonyal tarih alanlarında çalışmalarını sürdürmektedir. Araştırmaları Osmanlı-İngiliz ilişkileri, idari dönüşümler ve modern devletin oluşumu konularında yoğunlaşmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Yeni Baskıya Önsöz	7
Önsöz	11
Giriş	21
Problematik ve Literatür	21
Kaynaklar	29
Erken Dönem Vehhabi-Suûdi Tarih Yazıcılığı	42
Seyahatnameler (Avrupalı Seyyahların Arap Yarımadası ve Vehhabiler Hakkındaki Gözlemleri)	51

BİRİNCİ BÖLÜM

ASR-I SAADET'İN PEŞİNDE

1 İslam Coğrafyasında İhyacı-Selefi Hareketlerin Grameri ve Vehhabilik (18. Yüzyıl)	59
2 Çölde Bir Vaiz: Muhammed b. Abdülvehhab ve Vehhabi Hareketinin Başlangıç Öyküsü	103

İKİNCİ BÖLÜM

İTTİFAK VE KIYAM

1 Arab(istan) Sosyolojisi ve Suûd Kabilesi	129
2 İkbal: Suûd Ailesinin Yükselişi	153
3 Vaiz ve Şeyh: Vehhabi-Suûdi İttifakı	167
4 Necid'de Yayılma	177
5 Kerbela Vakası (1802)	207
6 Hameyn'de İlk Vehhabi Hâkimiyeti (1802/1803)	213

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TENKİL: MISIR ORDUSU ARABİSTAN'DA (1811-1819)

1	Kavalalı Mehmet Ali Paşa İdaresinin Yükselişi ve Arabistan Politikası	249
2	Tosun Ahmet Paşa'nın Seferleri (1811-1815)	271
3	İbrahim Paşa'nın İdaresinde Mısır Ordusu ve Suûdilerle Savaş (1816-1819)	295
4	Zevâl: Birinci Vehhabi-Suûdi Hareketinin Sonu	311

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
DEVLET-İ ALİYYE'YE KARŞI HURÛC

	Osmanlı Zaviyesinden Vehhabilik	325
	Sonuç	351
	Kronoloji	361
	Ek: Vehhabi Araplar Hakkında Rapor (Aralık 1798)	365
	Kaynakça	371
	Dizin	415

YENİ BASKIYA ÖNSÖZ

Bu kitabın merkezini oluşturan Vehhabilik ve Vehhabi-Suûdi kıyamı, bir tarihî araştırma nesnesi olarak diğer araştırmaların kaderini paylaşır. Hadise belirli bir mekânda (Arap yarımadası/ Necid), muayyen bir kronolojik kesitte (1744-1819) cereyan eder. Kendine özgü aktörler, ideoloji ve eylemlerle şekillenir. Tarihçi, vakaya ilişkin kendisine ulaşan vesikalardan, ampirik bir kümeden hareketle kendi anlatısını inşa eder. Buradaki çaba aslında öncelikle “Rankeci” bir patikayı izler, spesifik bir alana mahsus belgeler/arşiv malzemesi, hatıratlar, seyahat notları derlenir, coğrafya dikkate alınır vs.; fakat belgeler, bir tarihî tetkik için vazgeçilmez ehemmiyetlerine rağmen, soru sormazlar. Soruları tarihçi sorar.

Bu inceleme aktörler, onların ideal toplum (iyi-kötü, se-vap-günah, dünya-ahiret) anlayışları ve tarihî-sosyolojik bağlamı, onların karşılıklı etkileşimlerini dikkate alır. Kitabın başlığı ve planı zaten aktörlerin kimliğini bize sağlar: Muhammed b. Abdülvehhab, Suûd ailesi, Mehmet Ali Paşa ve oğulları Tosun Ahmed Paşa ile İbrahim Paşa. Muhammed b. Abdülvehhab dinin, Suûd kabilesi de Arap sosyolojisinin temsilcileridir. Necid bölgesindeki Uyeyne’den, aile büyükleri Hanbeli din alimleri olan Abdülvehhab, yakın coğrafyadaki köylerin mezarlıklarını ziyaret eder, fakat bu ziyaret kabir taşlarını yıkmak ve çaput bağlanan ağaçları kesmek içindir. Bedeviler *sahih iman* adına yapılan bu eylemi tasvip etmez ve onu burayı terk etmeye zorlar. Bîdata kar-

şı sahih İslam'ı, özellikle de tevhidi va'z eden Abdülvehhab, görüşleri nedeniyle başka yerlerden de kovulur. O, 1744 (ya da 1745) yılında henüz kırk yaşını yeni idrak etmişken Dir'iyye mıntıkası emiri Muhammed b. Suûd ile buluşur. Suûd kabilesi Arap yarımadasında egemenlik için mücadele eden kabilelerden biridir. Ancak âlim ile emîrin bu buluşması uzun vadede, âlime politik güç, emîre dinî itibar kazandıracak ve sonrasında tesis edilen ittifak, modern Arabistan'ın, Suûdi Arabistan'ın temelini oluşturmaktadır.

Vehhabi-Suûdi ittifakının bir sonraki adımı ise nüfuz alanını genişletmektir. İlk Necid bölgesinde kontrol kurulur, 19. yüzyıl başlarında ise Ahsâ ve Hicaz sınırlarına ulaşılır. Mekke ve Medine'nin (*Harameyn*) 1806'da Suûdilerin idaresine girmesi, *hâdimü'l-Harameyn* Osmanlı halife-sultanının itibarına ciddi bir meydan okumadır. Suûd kabilesi ve müttefiklerine bağlı aşiret güçlerinin Kerbela'yı yağmalaması da Dersaadet'i harekete geçiren diğer bir saiktir. Bu merhalede diğer iki aktör, Tosun Ahmet Paşa ve İbrahim Paşa, Arabistan coğrafyasında görünürler; görevleri Vehhabi-Suûdi isyanını bastırmaktır. Onlar *Kahire Paşası* Mehmet Ali Paşa'nın oğullarıdır. İbrahim Paşa'nın yürüttüğü tedip ve tenkil harekâtı 1819'da Dir'iyye'nin yıkılması, asilerin şeflerinin yakalanıp önce Kahire, sonra İstanbul'a götürülmesiyle neticelenir. Asiler cezalandırılır, birinci Suûdi kıyımı sona erer.

Bu çalışma, Suûdi siyasi düzenini açıklarken din ile iktidar arasındaki simbiyotik ilişkiye dikkat çekmektedir. Vehhabi *davet* ile Suûdi siyasi otorite arasındaki işlevsel işbölümü, kitabın incelediği 18. yüzyıl dinamiklerinin 20. yüzyıldaki yansımalarıyla doğrudan ilişkilidir. Bu sebeple, 1744'teki ittifak sadece tarihsel bir başlangıç noktası değil, aynı zamanda bugünün Suûdi Arabistanını anlamak için bir kurucu mit ve siyasi-ideolojik referans kaynağıdır. Bu kitap, Vehhabi-Suûdi tarihini, Osmanlı Devleti peri-

ferisindeki bir kıyam anlatısı ve İslam dünyasının 18. yüzyıldaki ihya ve tecdid hareketlerinin genel akışı içinde; Osmanlı, Arap ve Batı kaynaklarından hareketle yeniden yorumlamaktadır. Buradaki amaç, tarihsel olguyu hem bir bağlama yerleştirmek hem de çağdaş akademik literatürdeki kavramsal tartışmalarla ilişkilendirmektir. Bu nedenle, Vehhabi-Suûdi kıyamı yalnızca bir yerel hareket değil, modern İslam düşüncesinin, devlet-din ilişkilerinin ve Orta Doğu siyasetinin uzun vadeli tarihsel bir laboratuvarı olarak değerlendirilmektedir.

Bu çalışma, görüleceği gibi Arabistan'ın *Suûdi Arabistan*'a dönüşmesinin ilk evresini din, sosyoloji ve siyaset etrafında yorumlama çabasının ürünüdür. Beklenir ki sadece o dönemi değil, bugün ciddi krizlere muhatap olan “modern Orta Doğu”yu anlamamıza da hizmet eder.

2012 yılı Ocak ayında doktora tezi olarak savunduğum bu araştırmada akademik donanımıyla ufku açan danışmanım Ahmet Yaşar Ocak'a, önerdikleri kitaplar ve farklı bakış açılarıyla tezime derinlik katan Recep Boztemur ve Mehmet Özden'e teşekkür ederim. Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik döneminin dinamiklerini kavramamı sağlayan değerli hocam Mehmet Öz'e müteşekkirim. Meslektaşlarım Serhat Küçük ve Fatih Yeşil gerek tez yazım aşamasında ve gerekse kitabın hazırlanması sürecinde desteklerini esirgemediler.

Bir parantez açarak Tübitak'a, İngiltere'deki arşiv ve kütüphane çalışmalarımı desteklediği için teşekkür etmeliyim. Tübitak'ın (2214) Yurt Dışı Doktora Araştırma bursu, İngiltere'de yeni bir entelektüel-akademik ortamla tanışma imkânı verdi. Londra Üniversitesi, School of Oriental and African Studies'te

(SOAS) bulunduğum süre içerisinde (2009) Muhammed Abdel-Haleem hem danışmanlığımı üstlendi, hem de Centre of Islamic Studies'deki çok yönlü seminer programlarının kapılarını açtı. Birmingham Üniversitesi Selly Oak ve Olerac kütüphaneleri tezim için mühim dokümanlara sahipti; Resul Ay, eksik olmasın, burada rehberliğini esirgemedi.

Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Topkapı Sarayı Müzesi arşivi, İsam Kütüphanesi, Bilkent Üniversitesi Kütüphanesi; İngiltere'de National Archive, British Library bu metnin inşasında gerekli malzemeyi derlediğim mekânlar. Arşiv ve kütüphane memurlarının, isimlerini tek tek sayamasam da yardımlarıyla hayatımı kolaylaştırdıklarını bilhassa belirtmeliyim.

Bu çalışmanın 2013 yılında ilk kitaplaşma sürecinde değerli hocam Oktay Özel'in yönlendirme ve teşviki benim için belirleyici oldu; kendisine teşekkür borçluyum. İlk metnin okuması ve tashihindeki katkıları için Derya Önder'e müteşekkirim.

Kitabın bu son halinin yayına hazırlanması aşamasında gösterdikleri özen, dikkat ve yapıcı editöryal destek dolayısıyla Ali Adem Yörük ve Mahmud Esad Kalıpçı'ya ve emekleri için VakıfBank Kültür Yayınları çalışanlarına içtenlikle teşekkür ederim.

Kasım 2025
Beytepe, Ankara

ÖNSÖZ

Genelde din ve özelde İslam tetkikleri, biri modern diğerleri apolojik-selefi iki eğilimi dikkate almak zorundadır. Modern(ist) eğitim dinî nass ve pratikler manzumesini modern öncesi bir çağdan günümüze aktarılan folklorik bir malzeme olarak görür. Mezkûr eğilime göre, dinin modern insan için bir manası olacaksa bu toplumsal değil, bireysel olmak durumundadır. Bu bağlamda din, “eski dünya”nın hâkim ideolojisi. Sofistike ve popüler örnekleriyle modernist görüş, akıl ve aydınlanma çağının, 19. yüzyıl pozitivizminin güçlü mirasını taşır. Bu modernist teorinin sınanması açısından İslam verimli bir alan oluşturmaktadır. Zira İslam bu teoriye göre, Avrupa’nın *Rönesans* ve *Reform* tecrübesini yaşamadığı gibi sanayileşmemiş, kentleşmemiş ve sekülerleşmemiş bir dünyanın dinidir; belki de bütün bu modern süreçleri engelleyerek terakkiye mani olmaktadır. Dolayısıyla İslam toplumları kendi geleneklerinden modernleşme üretemezler, Batılı dış ve iç özenin müdahalesine ihtiyaç duyarlar. Günümüzde modernist yaklaşım, “İslami radikalizm ve fundamentalizm” kavramları etrafında eski dilini yeniden üretmekte ve İslam toplumunun iç dinamiklerini ihmal etmektedir.

Apolojik-selefi yaklaşım ise müslüman münevverin Batılı modernist söyleme karşı geliştirdiği cevaplardan biridir; zira Batılı söylem aynı zamanda *üstün uygarlığın*, *hilal-salip* kavgasını kazanmış Avrupa’nın söylemidir. Avrupa uygarlığının üstünlüğünü zımnen kabul eden müslüman aydın tipi, Avrupa değer-

lerinin zaten İslami değerler olduğu yönünde bir savunma geliştirir. Bu görüş sahipleri açısından o değerler, bilhassa İslam Peygamberi'nin hayatı ve *raşit halifeler* devriyle sınırlıdır. Dolayısıyla *asr-ı Saadet* kronolojik bir ifade olmaktan çıkarak *altın çağ* anlamını kazanır. Selefî görüş, sonraki bütün tarihi, müslümanların İslam'dan, kutsî olandan uzaklaşma tarihi olarak okuyarak hem püritenleşti ve hem de İslam zihniyetini tarihî-sosyolojik yapılarının dışında salt ilahiyatçılık üzerinden değerlendirdi. Bu görüş, bütün bir tarihi süreci *suçlu* bulmak üzere araştırmış ve o *günahkârı* da bulmuştur: İsrailiyat, tarikat, müstebit sultanlar vs. Bugün bu Selefî yaklaşım, açık veya örtülü bir biçimde, toplumsal olanın yerine kitabi olana itibar etmek açısından modern ilahiyatçılıkta varlığını sürdürmektedir.

Vehhabilik'in ilk dönemini konu alan bu çalışma, yöntem ve kavram olarak modern *radikalizm* ve *fundamentalizm* kavramlarından uzak duracaktır. Zira bu kavramlar, Vehhabilik olgusunu “ilkel bir toplumun muhalefetini ancak din vasıtasıyla dışa vurabileceği” şeklindeki sıradan oryantalizmle açıklamaya çalışır. Kaldı ki bu oryantalizm, Arabistan'a bakınca orayı sadece gökte sayısız yıldızlar ve yerde namütenahi uzanan kumlardan ibaret görür ve çöl hayatı ile Vehhabi mesajının ikelliği arasında bağlantı kurar. Oysa Vehhabilik, Muhammed b. Abdülvehhab'dan neşet eden dinî bir doktrin olarak, İslam coğrafyasının farklı yerlerinde benzer *ihyacı* hareketlerle ortaklıklar taşımaktadır. Diğer yandan Suûd kabilesi olmaksızın, Vehhabilik'in sosyolojik destek bulması ve giderek politikleşmesi mümkün olmayacaktı. Nihayet Suûdî *kıyamı* ve Osmanlı *tenkili*, siyasi tarih açısından önemlidir. Ancak o tarihin her kertesine *ideolojik* argümanlar yüklenmiştir. Bu yüzden bu çalışma boyunca gerek Vehhabi-Selefî söylemine gerekse Osmanlı asayişçi söylemine belirli bir mesafeden bakılmaya çalışılacaktır.

Vehhabi-Suûdi tarihinin bugün aktüel bir karşılığı vardır: Arabistan, *Suûdi Arabistan*'dır; resmî mezhep Vehhabilikdir. Dolayısıyla Vehhabi-Suûdi tarihinin ana hatlarını, üç döneme ayırarak vermek aydınlatıcı olacaktır: Birinci dönem, 1744/1745 senesinde Muhammed b. Abdülvehhab ile Muhammed b. Suûd'un ittifakı, dinin şeyhi ile kabilenin şeyhinin anlaşması ile başlar; Vehhabi-Suûdilerin Arabistan'daki politik varlıklarına Mısır ordusunun 1818-1819 senesinde Dir'iyye'yi ele geçirerek son vermesiyle biter. İkinci –ve uzun– dönem, 1819'dan 1891'e kadar sürer ve Vehhabi-Suûdilerin Necid'de var olma mücadelesine, med-cezirlere şahitlik eder. 1865'te iç savaş yaşanır, 1884 senesi ise zor yıllardan biridir; Suûdlar Necid'deki egemenliklerini Raşidî kabilesine terk etmek zorunda kalırlar. Suûdi ailesi 1891'de Necid'den de ayrılarak Kuveyt'e sığınır. Üçüncü dönem, Suûdi Devleti dönemi olup 1902 senesinde başlayıp bugüne kadar gelir. 1902'de Abdülaziz b. Suûd önce önderliğini aile içinde pekiştirir, akabinde Kuveyt'ten yola çıkıp Raşidiler'den Riyad'ı geri alarak başkent yapar. 1913'te Ahsâ ve Katif'i zabt ederek doğu Arabistan'da Suûdi iktidarını tekrar kurar. 1921 senesinde artık o *imam* değildir; *Necid sultanı*dır. 1925'te Mekke ve Medine'nin Suûdi idaresine girmesiyle buna *Hicaz kralı* ünvanı da eklenir.¹

Mezkûr kronoloji içinde, Vehhabiliğin 1744/1745-1819 tarihleri arasındaki ilk dönemi bu çalışmanın ağırlık merkezini teşkil etmektedir. 1744/1745 senesi Muhammed b. Abdülvehhab'ın Suûd kabilesine intisap ettiği tarih olması sebebiyle başlangıç olarak alınmış, 1819 senesi ise Mehmet Ali Paşa oğlu İbrahim Paşa'nın kıyamı tenkil edip Necid'i tekrar Osmanlı bayrağı altına soktuğu tarih olmak sıfatıyla ilk dönemin sonunu belirlemiştir.

1. Peterson (1993: 66-67).

18. yüzyıl ortalarında Osmanlı İmparatorluğu'nda merkeze karşı bir hareket olarak ortaya çıkan Vehhabilik ve Suûd kıyıamları, din, siyaset ve bedevi Arap toplumunun sosyolojisi ekseninde incelenmeye çalışılacaktır. Bu çalışmada, literatürde yaygın biçimde kullanılan “Vehhabi isyanı” ifadesi yerine “Vehhabi kıyamı” terimi tercih edilmiştir. Arapçada kıyam, temel olarak “ayağa kalkmak” veya “bir harekete girişmek” anlamına gelir ve tarihsel bir olguyu mahiyetine dair hüküm içermeyen betimleyebilir. Buna karşılık Osmanlı hukuk ve siyaset terminolojisinde *isyan* ve özellikle *bağy* kavramları, meşru otoriteye yönelen silahlı başkaldırıları tanımlayan normatif terimlerdir; bu sebeple ahlaki ve hukuki bir değerlendirme içerirler. Bu bağlamda *kıyam* kelimesi, söz konusu hareketi tarihsel-sosyolojik bir olgu olarak daha nötr biçimde ifade etme imkânı sunduğu için tercih edilmiştir. Ayrıca bu terminolojik seçim, Osmanlı merkez kaynaklarında yer alan normatif dilin aynen yeniden üretilmesi yerine, tarihsel malzemeyi analitik bir mesafeye ele alma yönündeki metodolojik kaygıyı da yansıtmaktadır.²

Diğer taraftan, Vehhabi kıyamının neden ortaya çıktığı sorusuna cevap aramakla birlikte, nasıl ortaya çıktığı ve niçin siyasi bir harekete dönüştüğü üzerinde durulacaktır. Bunun için ilk olarak Vehhabi-Suûdi kıyamının Selefi karakteri izah edilecek ve 18. yüzyılda İslam dünyasının farklı coğrafyalarında meydana gelen diğer Selefi hareketlerle bir karşılaştırma yapılacaktır. Örneğin, Muhammed b. Abdülvehhab'ın *ihya/tecdid* fikirlerinin, İngiliz işgali öncesinde Hindistan'da ortaya çıkan Dihlevî ve Sirhindî hareketiyle gösterdiği benzerlikler ve farklılıklar meselenin anlaşılması için açıklayıcıdır.

Vehhabiliğin Orta Arabistan'da ortaya çıkışı ve ilk yayılma evresi değerlendirildiğinde, bu bölgenin kendine özgü siyasi

2. Şafak (1991 c. 4: 451-452); Sami (2012: 729); Sifil (2022 c. 25: 513-514).

ve toplumsal yapısının dikkate alınması zorunludur. Böyle bir çerçeve, hem hareketin yerel dinamiklerden beslenen eylemci karakterini hem de Osmanlı İmparatorluğu'nun merkez-çevre ilişkileri içindeki konumunu daha belirgin kılmaktadır. Vehhabi-Suûdî kıyamı, 18. yüzyıl boyunca Osmanlı coğrafyasında görülen çeşitli yerel ayaklanmalardan yalnızca biri olmakla birlikte, devlet belgelerinde kullanılan dil ve tasnifler bu hareketin diğer örneklerden hangi açılardan ayrıştığını göstermektedir. Bununla beraber, Vehhabi-Suûdî hareketi Osmanlı arşiv malzemesinde ve vakanüvis anlatılarında oldukça sınırlı bir şekilde ele alınmış; meseleye dair kapsamlı bir tahlil uzun süre ortaya konulamamıştır. Mevcut anlatıların önemli bir kısmı, hareketi anlamaya çalışırken İslam tarihinin erken dönemlerindeki olumsuz örneklerle analogiler kurmakta; böylece tarihsel bağlamın özgün özelliklerini açıklamak yerine normatif bir çerçeveyi yeniden üretmektedir.

Muhammed b. Abdülvehhab'ın fikirleri etrafında şekillenen Vehhabi-Suûdî kıyamı, Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. yüzyıla kadar sürdürdüğü dinî ve siyasi geleneklere doğrudan bir meydan okumanın yanı sıra, hareketin doğduğu yer olan Arap yarımadasındaki geleneksel dinî-siyasi çoğulculuğu da tehdit ve tasfiyeyi hedeflemişti. Çalışmanın konusu, Necid merkez olmak üzere, yaklaşık 1773-1819 tarihleri arasında Arap yarımadasında ortaya çıkmış olan söz konusu dinî ve siyasi hareketle sınırlı tutulmuştur. Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun idari sahası içinde yer alan Arap yarımadasında ortaya çıkan Vehhabilik, farklı yönleriyle birlikte bütüncü bir yaklaşımla incelenecektir. Vehhabilik sosyal-siyasi herhangi bir bağlamdan uzak, salt dinî bir hareket değildir ve Arap yarımadası toplumuna siyasi ve kültürel etkileri bakımından önemlidir.

Bu hareketin Osmanlı idaresi ve onun Hicaz'daki temsilcileri olan Mekke şeriflerine karşı iddiaları da dikkat çekicidir.

Bu ise her şeyden evvel Vehhabiliğin kurucusu Muhammed b. Abdülvehhab'ın eserlerinin objektif bir analizini gerektirmektedir. Böylece bu eserlerin siyasi bir dil ve mesajının olup olmadığı önem kazanmaktadır. Zira bugün Taliban, el-Kaide ve Usame b. Ladin'le birlikte zikredilen "İslami terör" gibi kavramların kaynağı olarak Suûdi Arabistan ve onun Vehhabilik ideolojisi işaret edilmektedir. Dolayısıyla Abdülvehhab'ın mesajının tam olarak ne olduğu ve Suûdularla 1744/1745'te yaptığı ittifakla beraber fikirlerinin siyasete nasıl tercüme edildiği çalışmamızın cevaplamaya çalışacağı bir diğer sorudur.

18. yüzyıl Osmanlı tarihinin temel olaylarını Osmanlı-Rus savaşları ve buna bağlı dış politika çerçevesinde anlatmak, aynı yüzyılda Osmanlı taşrasının dönüşümünü izah etmek için yeterli görünmeyebilir. İmparatorluğun askerî sahadaki başarısızlığı, Osmanlıların kendilerini çevresel değişimlere adapte etme ihtiyacını ve bu ihtiyacın zorlayıcı baskısı neticesi yaptıkları askerî reformların anlaşılmasını sağlar. Ancak bu reformların mali sistem ve taşra toplumu üzerindeki etkisi, 17. ve 18. yüzyıllardaki Osmanlı tarihinin seyrini belirlemiş olan önemli bir faktördür. Zira bu yüzyıl, yerel otoritenin kimi zaman Osmanlı merkezî otoritesi aleyhine siyasi ve ekonomik gücü elinde topladığına şahitlik etmiştir. Kimi zaman da kıyâmlar (ayaklanmalar) şeklinde kendini gösteren bu dönüşümün özneleri valiler, eşraf ya da çete başlarıdır;³ bunlardan bazıları da yerel otoritelerini tesis etmek için merkezle bağlarını sürdürme yoluna gitmişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. yüzyılına şekil veren yerel kıyâmların çeşitli sebepleri vardır. Bunlar, siyasi, kişisel, milliyetçi ya da dinî bir nitelik sergileyebilmektedir. Dinî nitelikte bir başkaldırı, Arabistan'da Necid'de meydana gelmiştir. İslam'ın

3. İnalçık (1977: 27-29, 32-33); Özkaya (1994: 139); Salzmänn (2011: 59, 225-226).